

MARCIN KULA

POLSKA LITERATURA DOTYCZĄCA AMERYKI ŁACIŃSKIEJ
XIX i XX W.

Otrzymując zadanie przygotowania referatu o stanie polskich badań nad historią Ameryki Łacińskiej XIX i XX wieku, znalazłem się w sytuacji trudnej. Tych badań przecież w gruncie rzeczy prawie nie ma. Musiałem zdecydować się na rozszerzenie tematu, co spowodowało, iż stanąłem wobec drugiej krańcowości. Utonąłem mianowicie w masie publikacji tak wielkiej, że gdyby ją brać na serio, trzeba by uwierzyć, iż Polska jest mocarstwem w zakresie wiedzy o kontynencie stanowiącym przedmiot zainteresowań konferencji. Niestety, w tym wypadku ilość nie przechodzi w jakość i z tego, co poniżej przedstawię można się będzie łatwo przekonać, że badania nad historią Ameryki Łacińskiej są u nas mało zaawansowane.

PIŚMIENICTWO DO 1918 R.

W pierwszym okresie, którym zajmę się w tym referacie, cztery nazwiska wybijają się na plan pierwszy: Ignacego Domeyki, Józefa Siemiradzkiego, Marii Konopnickiej i Adolfa Dygasińskiego. Zaslugi Domeyki dla rozwoju wiedzy o Ameryce Łacińskiej są zbyt znane, by trzeba było o nich mówić¹. Sława Domeyki przyćmiła natomiast wkład Siemiradzkiego, który, jeśli chodzi o opisy spraw społecznych i problematyki polonijnej zwiedzanych przezeń krajów, jest bardzo duży. Siemiradzki znalazł się w Ameryce Łacińskiej trzykrotnie (1881, 1891 i 1895), wiedziony bądź przez swe zainteresowania geologiczne, bądź przez zainteresowanie dla zagadnień emigracyjnych. Pozostawione przezeń prace muszą być, rzecz jasna, traktowane przez historyka dzisiejszego częściowo jako źródła, częściowo zaś tylko jako opracowania². Ta uwaga odnosi się zre-

¹ I. Domeyko, *Arakunia i jej mieszkańcy*. Wilno 1860; tegoż, *Moje podróże (pamiętniki wygnańca) 1831—1888*. Ossolineum 1962. O Domeyce por. J. Siemiradzki, *Ignacy Domeyko*. „Kosmos” 1889; J. Bero, *Na ziemiach Ajmarów i Araukanów. Opowieść o Ignacym Domeyko*. Warszawa 1955; J. Brzoza, *Ignacy Domeyko. Powieść biograficzna*. Katowice 1961; Z. H. Gąsiorowska, *O materiałach do biografii Ignacego Domeyki*. Warszawa 1952 [nadb. z:] „Wiadomości Muzeum Ziemi” vol. 6, 1952; K. Maślankiewicz, *Ignacy Domeyko, wielki przyrodnik, ojciec górnictwa w Chile*. Warszawa, b.r., maszynopis w posiadaniu Instytutu Geografii UW.

² J. Siemiradzki, *Z Warszawy do równika. Wspomnienia z podróży po Ameryce Południowej odbytej w latach 1882—1883*. Warszawa 1886; tenże, *Za Morze! Szkice z wycieczki do Brazylii*. Lwów 1894; tenże, *Na kresach cywilizacji. Listy z podróży po Ameryce Południowej odbytej w 1892 r.* Lwów 1896; tenże, *La Nouvelle Pologne*.

szłą do niemal wszystkich dzieł wymienionych w referacie. W historii najnowszej rozróżnienie pomiędzy źródłem a opracowaniem jest bardzo nieprecyzyjne; nie wynika z samego tekstu, lecz często zależy od punktu widzenia historyka.

Jeśli chodzi o Konopnicką i Dygasińskiego, to dla historyków ważniejsza jest twórczość tego drugiego. Nie ujmując wielkości *Pana Balcera* stwierdzić trzeba, że jest to źródło wtórne. Zastanawianie się nad stopniem jego realizmu ma znaczenie przede wszystkim dla poznania piarstwa Konopnickiej — w małym stopniu dla poznania Ameryki Łacińskiej³. *Na złamanie karku* i listy Dygasińskiego mają natomiast dla polskiego historyka latynoamerykanisty znaczenie pierwszorzędne — niezależnie od późniejszych oskarżeń autora o tendencyjność i brak pełnego poinformowania⁴.

W okresie, o którym mowa, rozpoczynają działalność piarską również ludzie mniej znani, ale których nazwiska będą się przewijać w związku z problematyką latynoamerykańską przez całe lata. Przede wszystkim są to ludzie, których losy zanosły czasowo bądź na stałe na emigrację w tamte strony. Pod koniec XIX i na początku XX w. pojawiają się pierwsze prace St. Kłobukowskiego, M. Ficińskiej, K. Warchałowskiego, M. Pankiewicza i L. Włodka⁵.

État de Parana (Brésil). Bruxelles 1999; tenże, *Polacy za morzem*. Lwów 1900; tenże, *Szlakiem wychodźców. Wspomnienia z podróży po Brazylii odbytej z polecenia Galiczyjskiego Wydziału Krajowego*. Warszawa 1900; tenże, *Pod obcym niebem. Szkice i obrazy*. Kraków 1904. Por. także: Manoel Francisco Ferreira Correia, *Serro Azul, Opis Stanu Parana w Brazylii wraz z informacjami dla wychodźców opracowali dla wystawy kolumbijskiej w Chicago z polecenia Rządu parańskiego...* Z oryginału angielskiego przełożył prof. dr Józef Siemiradzki. Wydanie drugie uzupełniono mapą Stanu i kolonii polskich oraz dodatkami: *Radły i przestrogi dla wychodźców do Brazylii i Kolonizacja polska w Paranie, jej dzieje i stan obecny*. Kurytyba. Św. Mateusz. Lwów 1896. Por. także liczne artykuły Siemiradzkiego, O Siemiradzkim por. J. Czarnocki, *Józef Siemiradzki. Wspomnienia pośmiertne* [w:] „Sprawozdania Polskiego Instytutu Geologicznego” 1934, t. 8, zes. 1; St. Zieliński, *Dr Józef Siemiradzki. Podróże naukowe i działalność emigracyjna*. Warszawa 1935 [nadb. ze „Spraw Morskich i Kolonialnych” 1935, nr 2].

³ M. Konopnicka, *Pan Balcer w Brazylii*. Warszawa 1910 (fragmenty 1892—1906); Por. T. Czapczyński, *Pan Balcer w Brazylii jako poemat emigracyjny*. Łódź 1957; J. Baculewski, *Tło epopei* [w:] J. Baculewski, *Śladami życia i twórczości Marii Konopnickiej*. Warszawa 1966; J. Stryjewski, *Maria Konopnicka w życiu społecznym Polonii amerykańskiej*. „Problemy Polonii Zagranicznej” 1961, t. II. Nb. swego czasu w PEN Clubie A. Zarychta wygłosił referat o realizmie *Pana Balcera*. Warto wspomnieć, że list niejakiego Balcerzaka do Konopnickiej, który stał się pierwowzorem poematu, przechowywany jest w Dziale Rękopisów Muzeum Narodowego w Krakowie, podobnie jak większość rękopisów i notatek autorki związanych z pracą nad tym dziełem. List Balcerzaka został opublikowany przez M. Szypowską (dziękuję prof. J. Baculewskiemu za przekazane informacje).

⁴ A. Dygasiński, *Na złamanie karku* [w:] *Pisma wybrane* t. V. Warszawa 1950; tenże, *Listy z Brazylii* [w:] *Pisma wybrane* t. XXIV. Warszawa 1953.

⁵ M. Ficińska, *Za Ocean do Parany*. Odb. z „Głosu Płockiego” 1914; St. Kłobukowski, *Wspomnienia z podróży po Brazylii, Argentynie, Paragwaju, Patagonii i Ziemi Ognistej*. Lwów 1889; tenże, *Wycieczka do Parany (stanu Rzeczypospolitej Brazylii)*. *Dziennik podróży*. Lwów 1909 (pierwotnie drukowane w „Przewodniku Naukowym i Literackim” w 1908 r.); M. Pankiewicz, *Prawda o Paranie*. „Zorza” nr 2 z 12 I 1911; tenże, *Z Parany i o Paranie*. Warszawa 1916; K. Warchałowski, *Do Parany. Przewodnik dla podróżujących i wychodźców, ułożył..* Kraków 1903; L. Włodek, *Polacy w Paranie*, b.r. i m.w.; L. Włodek, *Polskie kolonie rolnicze w Paranie*. Warszawa 1911. Por. także niepublikowane: W. Goździkowski, *Opis Brazylii ok. 1910*. Ossolinum, Wrocław, rps 12564/I.

Wszystkie one podają mnóstwo realiów z życia emigracji polskiej — w tym wypadku emigracji do Brazylii — co jest tym ważniejsze, że w krajach, które przyjęły wielkie masy imigrantów, historia mniejszości narodowych jest dużą częścią historii samego kraju. Znaczenie świadectw wymienionych autorów jest tym większe, że niektórymi z nich (np. Kłobukowski i Warchałowski) byli znanymi działaczami emigracyjnymi, a ich nazwiska często pojawiają się w materiałach archiwalnych dotyczących Polonii latynoamerykańskiej⁶.

Dalsza grupa prac, to publikacje związane z dyskusjami toczącymi się w kraju wokół problematyki emigracji do Ameryki Łacińskiej i wynikającymi stąd podrózami poszczególnych działaczy. Wyżej wspomniałem nazwisko Siemiradzkiego. Tu trzeba wymienić Romana Dmowskiego. Zbyteczne dodawać, że jego twórczość „latynoamerykańska” ważna jest przede wszystkim ze względu na pozycję zajmowaną przezeń w krajowym życiu politycznym⁷. Spośród znanych postaci o emigracji do Brazylii pisali w tym okresie również F. Znaniecki i L. Krzywicki⁸. Niemniej istotne z punktu widzenia dzisiejszego historyka są jednak także niekiedy nawet anonimowe publikacje przeznaczone na użytek emigrantów. Takich publikacji ukazywało się wówczas sporo⁹.

Ciekawą grupę publikacji stanowią pojawiające się w omawianym okresie pozycje będące wytworem społeczeństwa polonijnego, wydawane w Kurytybie, przeznaczone dla Polonii¹⁰. Są to publikacje na ogół mało w Polsce znane. Mimo wysiłków Biblioteki Narodowej nie ma ich kompletu w Polsce. Należałoby dążyć do jak najszybszego zestawienia ich bibliografii¹¹, tudzież do ich skompletowania chociażby w formie mikrofilmów. To samo dotyczy prasy polonijnej.

Wszystkie dotychczas wymienione pozycje związane z życiem Polonii dotyczyły Polonii brazylijskiej. Nie dziwi to, gdyż emigracja z Polski do innych krajów latynoamerykańskich jest zjawiskiem późniejszym od tzw. gorączki brazylijskiej. W omawianym okresie natknąłem się tylko na jedną pozycję związaną z emigracją do Argentyny¹².

⁶ Nb. w 1969 r. AAN zakupiło zbiór papierów Warchałowskiego.

⁷ R. Dmowski, *Z Parany*. „Przegląd Wszechpolski” 1900, nr 2 i 6; tenże, *Praca polska w Paranie*. „Przegląd Wszechpolski” 1903, nr 8; tenże, *Wychodźstwo i osadnictwo*. Lwów 1900. Por. także: Ks. Z. Chełmicki, *W Brazylii. Notatki z podróży*. Warszawa 1892; A. Hempel, *Polacy w Brazylii*. Lwów 1893.

⁸ F. Znaniecki, *Wychodźstwo o położenie ludności wiejskiej*. „Wychodźca Polski” grudzień 1911; tenże, *Wstrzymanie kolonizacji brazylijskiej*. Ibidem. L. Krzywicki, *Emigracja do Brazylii* [w:] *Dzieła* t. V. Warszawa 1960.

⁹ Przykładowo: *Przewodnik dla wyjeżdżających do Brazylii*. Kraków 1908; *Polska kolonizacja zamorska*. Kilka słów o potrzebie organizacji wychodźstwa i skupieniu polskiej ludności wychodźczej w brazylijskim stanie Parana (Nowa Polska). Lwów 1899; *Parana*. Lwów 1895, odb. z „Przeglądu Wszechpolskiego”; F. Bayer, *Parana*. Warszawa 1912; *Wielka mapa brazylijskiego stanu Parana opracowana wedle najnowszych źródeł rządowych ze szczególnym uwzględnieniem kolonii polskich*. Lwów ok. 1899; *Listy z Brazylii*. Warszawa 1912.

¹⁰ Przykładowo: F. B. Zdanowski, *Kalendarz polski na rok zwyczajny 1898*. Porto Alegre 1898; T. M. Grzybczyk, *Znad Baruguy*. Kurytyba 1905; J. Hempel-Jastrzębiec, *Kazania polskie, księga pierwsza*. Kurytyba 1907.

¹¹ Elementy takiej bibliografii przedstawiał E. Gruda na zebraniu Towarzystwa Polsko-Brazylijskiego 27 II 1970.

¹² R. Jordan, *Argentyna jako teren dla polskiego wychodźstwa*. *Sprawozdanie z podróży informacyjnej*. Kraków 1912.

Z prac naukowych omawianego okresu wyróżnia się grupa publikacji podróźniczo-przyrodniczych. Są to często opisy podróży zawierające obok informacji przyrodniczych opisy przemierzanych krajów, życia i obyczajów mieszkańców. Na pierwszym miejscu wymienilibym ciekawą Klugera opis Peru i Boliwii¹³. Odnotować też należy prace etnograficzne Lotha i Stołyhwy¹⁴ oraz, co szczególnie istotne z naszego punktu widzenia, historyczne prace Oppmana i Niklewicza¹⁵.

Do grupy prac podróźniczo-przyrodniczych zaliczają się też niektóre spośród wymienionych wyżej książek bądź artykułów Siemiradzkiego.

W sumie, jeśli chodzi o piśmiennictwo XIX i początku XX wieku, Polska mogła zaprezentować pewne osiągnięcia w zakresie wiedzy o Ameryce Łacińskiej. Osiągnięcia te były pochodną stosunkowo ożywionych, choć nie zawsze pożądaných (emigracja) kontaktów między ziemiami polskimi a kontynentem latynoamerykańskim. Szkoda, że w okresach późniejszych osiągnięć będzie mniej.

PISMIENNICTWO DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO

W okresie międzywojennym niektóre z wyróżnionych wyżej grup utworów pozostają bez zmian, podobnie jak w wielu przypadkach powtarzają się nazwiska autorów. Dotyczy to przede wszystkim literatury związanej z kwestią emigracji.

Po pierwsze w okresie tym znacznie się już rozwinęła produkcja literacka samej Polonii brazylijskiej. Emigranci z Brazylii stanowią już liczną, stosunkowo ustabilizowaną grupę, która posiada specyficzne potrzeby kulturalne. Grupa ta dorobiła się już własnego słownika portugalsko-polskiego i polsko-portugalskiego¹⁶. Dorobiła się też własnej lite-

¹³ Wł. Kluger, *Listy z Peruwii i Boliwii*, wyd. 2. Kraków 1878. Np. por. papiery Wł. Klugera przechowywane w WAP w Krakowie. Z innych prac por.: J. Jackowski, *Wyjątki z listów z Boliwii...* (Poznań) 1890, odb. z „Roczników Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1890, z. 2; E. H. Dunikowski, *Meksyk i szkice z podróży po Ameryce*. Lwów 1913; K. Jelski, *Popularnoprzyrodnicze opowiadania z pobytu w Gujanie francuskiej i po części w Peru od roku 1865—1871*. Kraków 1898; A. Kurcyusz, *Brazylia*. Warszawa b.r.; P. Sosnowski, *Brazylia, jej przyroda i mieszkańcy*. Warszawa 1892; J. Sztolcman, *Peru. Wspomnienia z podróży*. Warszawa 1912; W. Szyszło, *Małe Antyle i Jamajka*. Warszawa 1911; tenże, *Meksyk*. Warszawa 1912. O ostatnim z wymienionych autorów, którego nazwisko jeszcze parokrotnie pojawi się w referacie, por. A. Dembic, *Badacz Amazonii*. „Problemy Polonii Zagranicznej” t. IV, 1964—1965.

¹⁴ J. Loth, *Przyczynek do etnografii i etnologii szczepów Miskito i Sumo, wraz z kilkoma uwagami o języku Miskito*. Warszawa 1916, odb. ze „Sprawozdań z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” vol. 7, z. 9, 1914; K. Stołyhwo, *W sprawie człowieka kopalnego i jego poprzedników w Argentynie oraz sprawozdanie z delegacji na kongres naukowy międzynarodowy amerykański w Buenos Aires w 1910 r.* Warszawa 1911.

¹⁵ A. Oppman, *Na San Domingo. Obrazy i wspomnienia*. Zebrał, przedmową i przypisami opatrzył... Warszawa 1917; K. Niklewicz, *Wspomnienia z Meksyku. Meksyk za panowania Maksymiliana I*. Warszawa 1901. Por. także A. Bohdanowicz, *Wspomnienia meksykańskie*. Warszawa 1896.

¹⁶ Ks. J. Góral, *Słownik portugalsko-polski*. Kurytyba 1927; tenże, *Słownik polsko-portugalski*. Kurytyba 1930. Por. J. Stańczewski, *Narzędzie polsko-brazylijskie w południowych stanach Brazylii*. Kurytyba 1925.

ratury pięknej, reprezentowanej przez autorów takich jak Kossobudzki, Lepecki, Wójcik i inni¹⁷.

Osobną grupą utworów jest literatura pamiętnikarska bądź opisowo-powieściowa, związana z emigracją, a ukazująca się na ogół w kraju. Powieści Pawłowicza, opisy Chrostowskiego i Zarychty, pamiętnik Woś-Saporskiego, pamiętnik Ficińskiej i Isaakowej, wspomnienia Warchałowskiego, reportaży Uniłowskiego — wszystkie stanowią cenne źródło dla historyka¹⁸. Jeśli chodzi o pozycje ukazujące się na emigracji, historyk nie omieszka też spojrzeć na artykuły Pawła Nikodema ukazujące się w „Gazecie Polskiej” w Kurytybie, czy na *Jaselka parańskie* Stańczewskiego¹⁹. Omawianą grupę prac zamykają *Pamiętniki Emigrantów z Ameryki Południowej*, wydane przez Instytut Gospodarstwa Społecznego. Niestety, to niezwykle ważne wydawnictwo opublikowano tuż przed wojną i duża część nakładu uległa zniszczeniu²⁰.

Duża część literatury dotyczącej Ameryki Łacińskiej i publikowanej w okresie międzywojennym jest odbiciem dyskusji prowadzonych w kraju wokół problematyki emigracyjnej i dążenia do dostarczenia podstawowych informacji kandydatom na emigrantów. Niektóre z tych prac będą miały ambicje bardziej uogólniające (K. Głuchowski, J. Okołowicz, Bpa Kubiny i in.)²¹. Pozostałe będą się zajmowały sytuacją panującą w poszczególnych krajach — przede wszystkim, ze względu na liczną emigra-

¹⁷ M.in.: Wł. Fedorowicz, *Z biegiem rzeki Tocantis*. Kurytyba 1924; M. T. Grzybczyk, *Wianki parańskie. Poezje*. Kurytyba 1921; Sz. Kossobudzki, *Tu i tam, Odgłosy parańskie. Poezje*. Kurytyba 1927; Sz. Kossobudzki, *W pamiętną noc*. Obrazek sceniczny w 1 akcie. Kurytyba 1928; M. Lepecki, *Przeglody w Paranie*. Kurytyba 1923; tenże, *Zaklęty kamp*. Kurytyba 1923; Cz. Łukaszewicz, *Zakonnny welon*. *Powieść z życia polsko-amerykańskiego*. Kurytyba 1926; J. Stańczewski, *Pod Krzyżem Południa. Poezje*. Kurytyba 1925; Wł. Wójcik, *Zagłaimbate (Wódz niezwyčajony)*. Nowela guarauyska. Kurytyba 1931; tenże, *Zemsta Indianina*. Nowele brazylijskie. Kurytyba 1931; H. Zakrzewska, *W obronie swego gniazda*. Kurytyba 1926.

¹⁸ B. Pawłowicz, *Pionierzy*. Warszawa 1929; tenże, *Wojciech Mierzwa w Paranie*, wyd. 2. Lwów 1938 i in.; T. Chrostowski, *Parana. Wspomnienia z podróży w 1914 r.* Poznań 1922 (por. T. Jaczewski, *Pamięci Tadeusza Chrostowskiego*. Kurytyba 1923); A. Zarychta, *Wśród polskich conquistadorów (Plemię zdobywców)*. *Wrażenia i przyloty z podróży po południowej Brazylii*. Warszawa (po 1922); E. S. Woś-Saporski, *Pamiętnik*. Warszawa 1939; M. Ficińska, *20 lat w Paranie*. Warszawa 1938; M. Isaakowa, *Polka w puszczech Parany*. Poznań 1936; K. Warchałowski, *Picada*. *Wspomnienia z Brazylii*. Warszawa 1930; Z. Uniłowski, *Żyto w dżungli*. Warszawa 1936.

¹⁹ M.in. P. Nikodem, *Pół wieku osadnictwa polskiego w Brazylii*. „Gazeta Polska w Brazylii” 1941; J. Stańczewski, *Jaselka parańskie. Misterium Bożego Narodzenia*. *Zycie kolonistów polskich w Paranie i zmartwychwstanie Polski*. Kurytyba 1923. Nb. papiery Pawła Nikodema zostały przekazane do AAN.

²⁰ *Pamiętniki emigrantów. Ameryka Południowa*. Warszawa 1939.

²¹ K. Głuchowski, *Wśród pionierów polskich na Antypodach. Materiały do problemu osadnictwa polskiego w Brazylii*. Warszawa 1927; J. Okołowicz, *Wychodźstwo i osadnictwo polskie przed wojną światową*. Warszawa 1920; T. Kubina, *Wśród polskiego wychodźstwa w Ameryce Południowej*. Potulice 1938; I. Posadzy, *Droga pielgrzymów*. *Wrażenia z objazdu kolonii polskich w Południowej Ameryce*. Poznań 1932; H. Sukiennicki, *Problem osadnictwa w południowej Ameryce w rozważaniach międzynarodowych*. Warszawa 1939. Por. także K. Stołyhwo, *Sprawozdanie z podróży do Brazylii w sprawie badań antropologicznych nad ludzkością polską w Paranie*. Warszawa 1931.

cję, w Brazylii²², a następnie w Argentynie²³ i Peru²⁴. Osobne miejsce w tej grupie zajmuje seria broszurek wydawanych przez władze emigracyjne polskie przeznaczonych dla użytku wychodźców do Argentyny, Brazylii, Urugwaju tudzież Paragwaju²⁵. W tymże nurcie sytuuje się podręcznik rolnictwa tropikalnego opracowany przez Hellwiga i Jackowskiego dla użytku osadników²⁶.

Kolejną grupą literatury są pozycje podróżnicze i podróżniczo-powieściowe, których akcja rozgrywa się w Ameryce Łacińskiej. W okresie międzywojennym tych pozycji było stosunkowo dużo. Niektóre z nich, w szczególności opisy podróży pióra Lepeckiego i Fularskiego, przynoszą mimochodem sporo informacji o stosunkach panujących w zwiedzanych krajach i z tego tytułu nadają się do wykorzystania jako źródło historyczne²⁷.

²² J. Adamski, *Polacy jako producenci bananów w Brazylii*. Warszawa 1938; L. Belczak, K. Jeziorowski, *Stan Parana* (Łódź, Warszawa) 1930; O. Bujwid, *Stosunki zdrowotne w Brazylii. Treściwe wiadomości dla użytku osadników i towarzyszt emigracyjnych...* Warszawa 1930; W. Dominik, *Zagadnienie paliwa spirytusowego w Brazylii*. Warszawa 1931; *Kolonizacja polska w Brazylii (Ameryka Południowa)*, zes. 1: *Stan Espirito Santo (Świętego Ducha)*. Warszawa 1929; *Kolonizacja polska w Brazylii (Ameryka Południowa)*, zes. 1: *Stan Espirito Santo (Świętego Ducha)*. Kolonia „Aguia Branca” („Orzeł Biały”), wyd. 2. Warszawa 1930; R. Krzesimowski, *Jak brać się za bary z lasem parańskim*. Warszawa 1937; E. de Kurnatowski, *Le problème de l'émigration polonaise au Brésil*. Rio de Janeiro 1927; M. B. Lepecki, *Opis stanu Espirito Santo, ze specjalnym uwzględnieniem terenów, na których odbywa się kolonizacja polska*. Warszawa 1931; tenże, *Opis stanu Parana*. Warszawa 1928; E. L. Migasiński, *Polacy w Paranie współczesnej. Obrazy kraju i ludzi*. Warszawa 1923; M. Pankiewicz, *W sprawie wychodźstwa do San Paulo*. Warszawa 1926, odb. z „Wychodźcy”; J. Stańczewski, *Polska w Brazylii*. Kraków 1928, odb. z „Przeglądu Współczesnego”; St. Wieloch, *Kolonia Cruz Machado w Paranie*. Warszawa 1939; G. Zalecki, *Parana a Polska jako problem polskiej ekonomiki narodowej*. Referat wygłoszony w Kurytybie w sierpniu 1930 r. Warszawa 1931; B. Zabko-Potopowicz, *Osadnictwo polskie w Brazylii*. Warszawa 1936.

²³ Z. Kiersnowski, *Polskie gospodarstwo osadnicze w Misiones. Opisy i materiały rachunkowe*. Warszawa 1939; *Polonia w Argentynie oraz katalog ekspozycji polskich kolonii w Argentynie i Chile na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 r.* Warszawa 1929; J. Skomorowski, *Południowa Argentyna (Patagonia) i południowe Chile. Opis, rolnictwo, przemysł, handel, etc.* Warszawa 1931; J. Włodek, *Argentyna i emigracja ze szczególnym uwzględnieniem emigracji polskiej*. Warszawa 1923; tenże, *Widoki emigracji do Argentyny. Dla użytku emigrantów*. Warszawa 1929 (odb. z „Argentyna i emigracja”, rozdz. 18 i 25).

²⁴ *L'Émigration polonaise au Pérou*. Varsovie 1929; *Gospodarstwo i kolonizacyjne stosunki Peru ze specjalnym uwzględnieniem terenów koncesyjnych polsko-amerykańskiego syndykatu kolonizacyjnego we Lwowie*. Lwów 1930; A. Jarzyna, *Peru. Widoki dla osadnictwa rolnego na terenach polskich koncesyj*. Lwów (po 1928), odb. z „Rolnictwa”; M. B. Lepecki, *Opis polskich terenów kolonizacyjnych w Peru*. Warszawa 1930; M. Pankiewicz, *Ustrój społeczny Montanii peruwiańskiej a praktyczne wskazania dla polskiego osadnictwa*. Warszawa 1929.

²⁵ *Wskazówki dla wychodźców do Argentyny*. Warszawa 1929; *Wiadomości o Argentynie do użytku wychodźców wraz z samouczkiem języka hiszpańskiego*. Warszawa 1937; *Wiadomości o Brazylii dla użytku wychodźców z dodatkiem samouczka języka portugalskiego w 10 lekcjach*. Warszawa 1937; *Wskazówki dla wychodźców do Urugwaju*. Warszawa 1929; *Wiadomości o Urugwaju do użytku wychodźców*. Warszawa 1937; *Wiadomości o Paragwaju do użytku wychodźców wraz z samouczkiem języka hiszpańskiego w 10 lekcjach*. Warszawa 1938; *Wiadomości o Peru do użytku wychodźców*. Warszawa 1937.

²⁶ B. Hellwig, J. Jackowski, *Rolnictwo krajów podzwrotnikowych. Podręcznik dla kolonistów*. Warszawa 1932.

²⁷ S. Barszczewski, *Na ciemnych wodach Paragwaju. Wspomnienia z podróży*. Lwów 1931; M. Bochdan-Niedenthal, *Ucayali. Raj czy piekło nad Amazonką*. War-

To samo odnosi się do licznych w okresie międzywojennym opisów geograficznych poszczególnych krajów, wśród których istotne miejsce zajmuje seria opisów pióra wielokrotnie tu wspomnianego M. B. Lepeckiego. Poza jego pracami warto wspomnieć T. Dybczyńskiego część *Wielkiej Geografii Powszechnej* poświęconą Ameryce Środkowej, Siemiradzkiego pracę o Indianach południowoamerykańskich, itd.²⁸ Ostatnią pozycją z tego zakresu jest seria broszurek wprawdzie już powojennych, ale w gruncie rzeczy stanowiących zamknięcie dwudziestolecia. Znow wiażą się one z emigracją: zostały opracowane przez polską londyńską „Samopomoc Lotniczą” na użytek emigrantów, którzy chcieliby się udać do Ameryki Południowej²⁹. Niewiele brakuje, by uznać, że w Polsce zainteresowania Ameryką Łacińską rodzą się na gruncie tragedii narodu.

Jedna grupa pozycji okresu międzywojennego nie miała swego odpowiedzialnika w okresie poprzednim. Są to mianowicie opracowania ekonomiczne związane ze stosunkami gospodarczymi polsko-latynoamerykańskimi. W większości przypadków wykonane były przez ówczesnych aktualnych

szawa 1935; N. Cieszyński, *W cieniu palm i piniarów. Z podróży do Włoch i Południowej Ameryki. Wspomnienia i studia*. Potulice 1935; A. Fiedler, *Ryby śpiewają w Ukajali*. Warszawa 1935; M. Fularski, *Argentyna, Paragwaj, Boliwia. Wrażenia z podróży*. Warszawa 1929; S. A. Iciek, *Samochodem przez stany południowe. Opis podróży samochodowej przez stany południowe, Meksyk...* Ware, Mass. (1937); M. B. Lepecki, *Drogą korsarzy i zdobywców. Wrażenia z podróży do Patagonii, Ziemi Ognistej, archipelagu Chiloe i środkowego Chile*. Warszawa 1933; tenże, *Matto Grosso — dziki zachód Brazylii*. Warszawa b.r.; tenże, *Na Amazonce i we wschodnim Peru*. Lwów 1931; tenże, *Na cmentarzyskach Indian. Wrażenia z podróży po Paranie*. Warszawa 1926; tenże, *W cieniu Kordylierów. Podróż do Ameryki Południowej*. Warszawa 1937; tenże, *W krainie jaguarów. Przygody oficera polskiego w dżunglach i stepach Brazylii*. Warszawa ok. 1925; tenże, *W miastach i puszczech Ameryki Południowej*. Warszawa 1934; tenże, *W selwasach Paragwaju. Przygody z podróży odbytych w 1926 r.* Warszawa 1927; tenże, *W sercu czerwonego lasu. Przygody z podróży po Paragwaju, Boliwii i Brazylii*. Warszawa (1927); W. Melcer-Eutkowska, *Nad srebrną rzeką (Argentyna)*. (Warszawa 1927); F. Sobota, *Colima to wulkan zły! Delegatura MWRIOP w Meksyku, mps. pow Meksyk* 1945; W. Szyszło, *Pod zwrotnikami. Porto Riko*. Warszawa, b.r.; M. Wańkowicz, *W kościołach Meksyku*. Warszawa 1927; Wł. Wayda, *Pod Krzyżem Południa*. Lwów 1921; K. Warchałowski, *Na krokodylim szlaku*. Warszawa 1936; tenże, *Na wodach Amazonki*. Warszawa 1938; K. Wrzos, *Herba Mate*. Warszawa 1937; Zb. Zaniewski, *Zielone piekło. Z przeżyć w puszczy brazylijskiej*. Warszawa 1929.

²⁸ T. Dybczyński, *Ameryka Środkowa* [w:] *Wielka Geografia Powszechna*, t. 13. Warszawa, b.r.; M. Gieysztor, *Peru*. Warszawa 1933; M. B. Lepecki, *Ameryka Południowa. Brazylia, Argentyna, Boliwia i Paragwaj*. Warszawa 1936; tenże, *Argentyna*. Warszawa 1936; tenże, *Boliwia*. Warszawa 1936; tenże, *Brazylia*. Warszawa 1936; tenże, *Co to jest Paragwaj?* Warszawa 1927; tenże, *Paragwaj*. Warszawa 1936; tenże, *Wschodnie Peru czyli Montania (ze szczególnym uwzględnieniem departamentu Loreto i dorzecza rzeki Ucayali)*. Wydanie zaopatrzone słowniczkiem języka Kampa. Warszawa 1930; F. T. Eyp, *Brazylia. Kraj, ludzie, stosunki*. Warszawa 1930; J. Makarczyk, *Nowa Brazylia. Dżungle — osiedla — ludzie*. Warszawa 1929; J. Ostrowski, *Brazylia*. Lwów-Warszawa, ok. 1933; tenże, *Ziemia Świętego Krzyża. Brazylia*. Warszawa (1929); T. Oxiński, *Peru*, 2 wyd. Warszawa 1939; *Peru*. Referaty wygłoszone przez Ludwika Roehra i Edwarda Zawidowskiego na odczytanie urządzonym przez Radę Stowarzyszenia Techników w Warszawie dnia 30 czerwca 1928 r. Lwów (1928); J. Siemiradzki, *O Indianach Południowej Ameryki*. Kraków 1924.

²⁹ *Argentyna*. Londyn b.r.; Z. Gołębiowski, M. Jałowiecki, *Ameryka Południowa (bez Brazylii). Warunki życia i pracy*. Londyn 1946; *Indie Zachodnie*. Londyn 1946; *Argentyna*. Zebrał i opracował na podstawie źródeł oficjalnych inż. Prauss. Londyn 1945.

byłych pracowników dyplomatycznych polskich, akredytowanych w krajach latynoamerykańskich. W. Dostal zrobił np. opracowanie o Argentynie, Z. Merdinger o Meksyku, a M. Czarnota-Bojarski pisał o stosunkach handlowych polsko-brazylijskich³⁰.

Z pozycji historycznych, które ukazały się w omawianym okresie, warto zasygnalizować książki Skałkowskiego i Wodzickiego, tudzież obszerny artykuł L. Krotoskiego o Kanale Panamskim³¹.

Jak widać, w dwudziestoleciu międzywojennym produkcja naukowa w zakresie latynoamerykanistyki była minimalna. Zainteresowania koncentrowały się przede wszystkim wokół problematyki emigracyjnej. Niech jednak nie zmyli liczba wspomnianych opracowań na ten i pokrewne tematy; w większości są to niewielkie broszurki, które mogą być interesujące dla studiowania polskiej polityki w stosunku do emigracji bądź dla szczegółowych kwestii emigranckich, ale stosunkowo niewiele wnoszące, jeśli chodzi o znajomość Ameryki Łacińskiej. W tym względzie pewną ilość materiału wnosi beletrystyka okresu, ale tu znów często strona egzotyczna przesłania momenty poznawcze.

PIŚMIENNICTWO POWOJENNE

Literatura powojenna dotycząca Ameryki Łacińskiej charakteryzuje się wzrostem ilościowym i zwiększającym się stopniem specjalizacji.

Spośród prac ogólnie wprowadzających w problematykę tego kontynentu trzeba wymienić książkę J. Drohojowskiego *Ameryka Łacińska z bliska*; z prac geograficznych *Amerykę* Kubiатовicza³².

Z prac geograficznych i ogólnie wprowadzających w problematykę poszczególnych krajów latynoamerykańskich trzeba wspomnieć m.in. o *Kubie* Dembicza, *Brazylii* Tuszyńskiej, tudzież o książkach Adamowiczów i Drohojowskiego o Meksyku³³.

Bardzo wzrosła liczbowo literatura beletrystyczno-podróżnicza. Obok nazwisk już wymienionych, jak np. nazwisko Lepeckiego, trzeba w tej

³⁰ M. Czarnota-Bojarski, *Stosunki handlowe polsko-brazylijskie i ich obecna organizacja*. Warszawa 1934; W. Dostal, *Argentyna*. Warszawa 1937; Z. Merdinger, *Meksyk*. Warszawa 1936; L. J. Ruciński, *Sprawozdanie z penetracji rynku boliwijskiego*. Warszawa 1938; J. Sawicki, *Ameryka Środkowa. Costa Rica, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Panama, Salwador*. Warszawa 1937; J. Wojnar, *Polsko-brazylijskie stosunki handlowe. Dorobek i bilans pierwszego dziesięciolecia (1921—1931)*. Warszawa 1933.

³¹ A. M. Skałkowski, *Polacy na San Domingo 1802—1809*. Poznań 1921; St. Wodzicki, *Z ułanami cesarza Maksymiliana w Meksyku. Wspomnienia oficera*. Kraków 1931 (nb. pozycja ta przetłumaczona w Polsce na j. hiszpański i przygotowana do druku staraniem IH PAN, ma być opublikowana w Meksyku); L. Krotoski, *Kanał Panamski w dyplomacji Stanów Zjednoczonych i Kolumbii*. Warszawa 1938, odb. z „Polityki Narodów”.

³² J. Drohojowski, *Ameryka Łacińska z bliska*. Warszawa 1968; L. Kubiатовicz, *Ameryka*. Warszawa 1967; z prac świeżo wydanych, por. L. Niekrasz, *Sombrero pełne buntu*. Warszawa 1971 i W. Römmel, *Ameryka Łacińska — „Tierra caliente”*. Warszawa 1970.

³³ A. Dembicza, *Kuba*. Warszawa 1969; J. Drohojowski, *Meksyk bogów, krzyża i dolarów*. Warszawa 1962; tenże *Róg obfitości*. Warszawa 1967; St. Hadyna, *Na podbój kontynentu*. Warszawa 1964; H. Hubert, *Notatnik karaibski*. Warszawa 1968; H. Adamowicz, St. Adamowicz, *Meksyk*. Warszawa 1968; J. Machowski, *Meksyk*. Warszawa 1968; Wł. Pawlak, *Hawańskie ABC*. Warszawa 1967; M. Sten, *Trzy barwy Meksyku*. Warszawa 1961; A. Tuszyński, *Brazylia*. Warszawa 1955.

grupie wspomnieć o autorach na polu latynoamerykańskim nowych, a wybitnych: Brezie, Rusinku czy Iwazskiewicz³⁴. Przed pisaniem reportażu z podróży nie uchronili się też historycy³⁵.

Pojawiło się kilka prac etnograficznych. Nocoń pisał o kobiecie w społeczności indiańskiej, Kowalska-Lewicka opublikowała swe obserwacje nad jednym z plemion tubylczych, Drohojowski wydał książkę o wierzeniach Indian amerykańskich³⁶. Zbigniew Marcin Kowalewski zajmował się chłopstwem andyjskim i etnograficznymi aspektami współczesnych walk partyzanckich³⁷. Szereg zagadnień współczesnych porusza też po-

³⁴ M. Azembski, *Inny świat*. Warszawa 1966; tenże, *Powrót do Rio*. Warszawa 1967; T. Breza, *Listy hawańskie*. Warszawa 1961; O. Budrewicz, *Pozłacana dżungla*. Warszawa 1967; tenże, *Romans Morza Karaibskiego*. Warszawa 1962; P. Burchard Kuba, *Wśród mogotów i krokodyli*, wyd. 2 (Warszawa 1967); J. K. Dorawski, *Wysocko w Andach*. Warszawa 1961; E. Dzikowska, *Tropem złota*. Warszawa, b.r.; A. Fiedler, *Piękna, straszna Amazonia*. Warszawa 1971; tenże, *Rio de Oro. Na ścieżkach Indian brazylijskich*. Warszawa 1950; tenże, *Spotkałem szczęśliwych Indian*. Warszawa 1968; tenże, *Zdobywamy Amazonkę*. Warszawa 1959; tenże, *Zwierzęta z lasu dziewiczego*. (Warszawa) 1946; J. Gauze, *Brazylia mierzona krokami*. Warszawa 1961 (cz. II do tegoż, *Na przelaj...*); tenże, *Na przelaj przez dżunglę*. Warszawa 1961; J. Gitlin, *Do zobaczenia Brazylia*. (Warszawa) 1956; tenże, *Nad Rio de la Plata*. (Warszawa 1958); R. Hajduk, *Luksodroma. Śląsk. Brazylia*. Katowice 1969; J. Iwazskiewicz, *Listy z podróży do Ameryki Południowej*. Kraków 1954; Z. Jeżewska, *W królestwie pierzastego węża. Z podróży po Meksyku*. Poznań 1964; W. J. Kapuściński, *Bonne chance, Cuba!* (Gdynia 1965); tenże, *Stupy Herkulesa. Refleksje z podróży do Argentyny*. Wrocław 1968; J. Klimowicz, *Indiańska okaryna. Reportaż z andyjskich krajów*. (Warszawa 1967); W. Korabiewicz, *Matto Grosso. Z notatek wypychacza ptaków*. Kraków 1948; M. Lepecki, *Niknący świat. Opowieść o podróży po Centralnej Brazylii*. Warszawa 1968; tenże, *Od Amazonki do Ziemi Ognistej. Podróże po Ameryce Południowej*. Warszawa 1958; tenże, *Po bezdrożach Brazylii*. (Warszawa) 1962; tenże, *W selwasach Paragwaju*. Warszawa 1960; tenże, *Z gwiazdy na gwiazdę. Podróż z Brazylii do Polski*. Warszawa 1960; Z. Marzec, *W cieniu Andów*. (Warszawa) 1970; B. Mrówczyński, *Cień Montezumy*. Warszawa 1968; tenże, *Droga wśród skał. Opowieść peruwiańska*, wyd. 2. Katowice 1968; A. Olcha, *Kamień i skrzydło. Szkice literackie*. Warszawa 1968; tenże, *Oko delfina*. Warszawa 1968 (zbiór poezji); tenże, *Wiosenna ziemia*. Warszawa 1959 (zbiór poezji); W. Ostrowski, *Wyżej niż kondory*. Warszawa 1959; tenże, *Życie Wielkiej Rzeki*. (Warszawa) 1967; M. Rusinek, *Kolorowe podróże. Wrażenia z podróży do Ameryki Południowej (1957—1961), do Ameryki Północnej (1958) i do Japonii (1960)*. Warszawa 1964; tenże, *Zielone złoto. Kartki z podróży*. Warszawa 1960; R. Samsel, *Gorące morze*. Kraków 1971; tenże, *Trzy Marie i Patricia* (Warszawa) 1968; B. Siadek, *Wyprawa na „Smiatym”*. Warszawa 1969; J. J. Szczepański, *Świat wielu czasów*. Kraków 1969; J. A. Szczepański, *Wyprawa do księżycowej ziemi* (Warszawa 1957); W. Szyszło, *La naturaleza en la América Ecuatorial*. Lima 1955; tenże, *Un viaje por el Amazonas*. Lima 1950; A. Wakar, *Wędrując przez Kubę*. Łódź 1971; J. Wolniewicz, *Kurszem srebrnych flot*. (Gdynia 1966); tenże, *Ku wybrzeżom zielonej kawy*. Warszawa 1960; tenże, *Porty, palmy i Polacy czyli zapiski podróżnego z Lechistanu długopisem w Nowym Świecie poczynione*. Gdańsk 1969; tenże, *W kranie złota i totemów*. Warszawa 1968.

³⁵ T. Lepkowski, *Azjatycka i afrykańska Ameryka. Notatki i impresje z podróży historyka*. Warszawa 1969.

³⁶ J. Drohojowski, *Religie i wierzenia w życiu Ameryki Łacińskiej*. (Warszawa) 1965; A. Kowalska-Lewicka, *Shipibo*. Wrocław (1969); R. H. Nocoń, *Kobieta w życiu Indian*. (Katowice 1964).

³⁷ Z. M. Kowalewski, *Wspólnoty rolne chłopów andyjskiego altiplano*. „Łódzkie Studia Etnograficzne”, t. IX. Łódź 1967; tenże, *Trzeci Świat: rola wojny rewolucyjnej w organizowaniu kultury*. „Łódzkie Studia Etnograficzne”, t. X. Łódź 1968; tenże, *Introduccion a la antropologia de la guerilla rural*, mps. powielany, Federacion de Estudiantes Latinoamericanos. Varsovia 1969/1970; tenże (wspólnie z M. Sobrado), *Antropologia de la guerrilla. Hacia la ciencia social del Tercer Mundo*. Caracas 1971.

święcona zasadniczo czasom wczesnokolonialnym książka M. Frankowskiej o Peru³⁸.

Dużym sukcesem środowiska etnografów-amerykanistów jest organizowanie co dwa lata etnograficznego seminarium amerykańskiego, w którym udział biorą również przedstawiciele innych dyscyplin. Ostatnie seminarium poświęcone religiom synkretycznym odbyło się w Poznaniu w kwietniu 1971 r. Program obejmował referaty M. Frankowskiej o synkrytyzmie religijnym w indiańskich społecznościach Meksyku, T. Łepkowskiego o roli katolicyzmu i protestantyzmu w procesach narodotwórczych na Antylach i B. Walendowskiej o afrokatolickich religiach synkretycznych na Antylach (pomijam referaty dotyczące Ameryki Północnej, referaty dotyczące czasów wcześniejszych niż będące przedmiotem tego opracowania, tudzież komunikaty). Materiały seminarium mają być opublikowane — podobnie jak zostały opublikowane materiały seminarium poprzedniego, którego tematyka była skoncentrowana wokół zagadnień meksykańskich³⁹.

Pewne zainteresowanie wzbudziły w okresie powojennym zagadnienia demograficzne Ameryki Łacińskiej. Zajmowali się nimi głównie geografowie⁴⁰.

W okresie powojennym trwa nadal zainteresowanie problematyką Polonii latynoamerykańskiej. Zwiększyło się ono wydatnie od 1956 r. Tradycyjnie dotyczy przede wszystkim Polonii brazylijskiej⁴¹. Na pierwsze miejsce wysuwa się tu beletrystyka, pamiętniki i wspomnienia. Ich auto-

³⁸ M. Frankowska, *Podstawy gospodarki wiejskiej w Peru w ostatnim okresie panowania Inków i w pierwszym stuleciu po konkwiescie. Wiek XVI i pierwsza połowa XVII w.* Poznań 1967. Przy okazji warto wspomnieć, że w Polsce istnieje kilka większych prac latynoamerykanistycznych traktujących o czasach wcześniejszych niż objęte niniejszym opracowaniem: J. Tazbir, *Szlachta a konkwistadorzy. Opinia staropolska wobec podboju Ameryki przez Hiszpanię*. Warszawa 1969; R. H. Nocoń, *Dzieje, kultura i upadek Inków*. Wrocław (1958); M. Kula, *Początki czarnego niewolnictwa w Brazylii. Okres gospodarki cukrowej, XVI—XVII w.* Wrocław, Warszawa, Kraków 1970.

³⁹ „Etnografia Polska” t. XIV, z. 2. Por. także M. Kula, J. Szemiski, *Seminarium amerykańskie*. „Kwartalnik Historyczny” 1969, nr 4.

⁴⁰ A. Bonasewicz, *Zmiany gęstości zaludnienia w Ameryce Południowej od 1800 do 1950 r. jako wynik rozwoju społeczno-gospodarczego*. Praca magisterska, Katedra Geografii Ekonomicznej UW. Warszawa 1954, mps; tenże, *Zmiany zaludnienia Brazylii w okresie 1950—1960 i ich powiązanie z gospodarką*. Praca doktorska obroniona na Wydziale Biologii i NoZ UW w czerwcu 1964 (por. autoreferat w „Pracach i Materiałach” Międzyuczelnianego Zakładu Problemowego Gospodarki Krajów Słabo Rozwiniętych przy UW i SGPiS nr 4 (1964); tenże i R. Szczęsny, *Ludność Ameryki Północnej, Środkowej i Południowej w okresie 1850—1950*. Warszawa 1955 (IG PAN, Dokumentacja Geograficzna, z. 3); A. Hornig, *Ludność Brazylii, jej rozmieszczenie i koncentracja przestrzenna w latach 1940, 1950 oraz 1960* [w:] „Rocznik WSP”. Kraków 1968; Z. Szot, *Przemiany demograficzne w Wenezueli ze szczególnym uwzględnieniem okresu 1936—1961* [w:] „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. „Prace Geograficzne” IV, z. 30, 1968; E. Maciejak-Gomez, *Zmiany ludnościowe na Kubie w XX wieku*. Praca magisterska, Instytut Geografii UW, mps. 1969; A. M. Żeromski, *Zarys zmian w rozmieszczeniu ludności Meksyku od rewolucji 1911 r.* [w:] *Z zagadnień ludnościowych krajów gospodarczo słabo rozwiniętych*, IG PAN. Prace Geograficzne nr 77. Warszawa 1969.

⁴¹ Natknąłem się tylko na dwie wydane w omawianym okresie pozycje dotyczące Polonii argentyńskiej: E. Pyzik, *Los Polacos en la Republica Argentina 1812—1900*. Buenos Aires 1944 i ostatnio wydane: J. Radzymińska, *Biały Orzeł nad Rio de la Plata*. Warszawa 1971.

rzy byli na ogół już wymieniani. Breowicz, Gruda, Mrówczyński, Romanowski, Wójcik, Zarychta — to tylko parę spośród wielu nazwisk autorów, którzy kiedyś w ten czy inny sposób na ogół byli związani z Polonią⁴². Nie wszystkie istniejące pamiątniki są już opublikowane. Pamiątnik Fedorowicza istnieje w rękopisie, pamiątnik Sekuły w maszynopisie⁴³. M. Pankiewicz jest w trakcie spisywania swoich wspomnień. Spisał je również nestor polskiego dziennikarstwa w Brazylii, P. Nikodem.

Wznowieniu uległ również nurt naukowego zainteresowania problematyką polonijną. Prace sytuujące się w tym nurcie koncentrują się głównie wokół tzw. gorączki brazylijskiej. Publikował na ten temat K. Groniowski, który przygotowuje większą pracę o wychodźstwie do Brazylii, widzianym od strony ziem polskich⁴⁴. Podobnie I. Klarner przygotowuje pracę o emigracji do Brazylii z Królestwa Kongresowego. Na tenże temat wykonano też kilka prac drobniejszych⁴⁵. Duże znaczenie, jeśli chodzi o rozwój badań nad Polonią brazylijską, miała zorganizowana w 1969 r. w Opolu konferencja popularnonaukowa „100 lat Polonii brazylijskiej”⁴⁶. Materiały tej konferencji, istniejące obecnie w formie powielanej, przygotowywane są do publikacji przez Instytut Śląski w Opolu⁴⁷. Również

⁴² W. Breowicz, *Ślady Piasta pod piniorami. Szkic z dziejów wychodźstwa polskiego w Brazylii*. Warszawa 1961; E. Gardoliński, *Pionierzy polscy w stanie Rio Grande do Sul (Brazylia)*. „Problemy Polonii Zagranicznej” t. I, 1960; tenże, *Szkolnictwo polskie w Rio Grande do Sul, 1897—1938*. „Problemy Polonii Zagranicznej” t. V, 1966—1967; tenże, *Z dziejów kolonizacji polskiej w Brazylii*. „Problemy Polonii Zagranicznej” t. II, 1961; E. Gruda, *Dziennik niekapitański*. Warszawa 1969; tenże, *Gęsi za wodą*. Warszawa 1965; tenże, *Między Wielką Niedźwiedzicą a Krzyżem Południa. Saudade*. Warszawa 1955; *Zły bóg Mboi*. Warszawa 1958; M. Lepecki, *Parana i Polacy*. Warszawa 1962; B. Mrówczyński, *Bartochowie. Opowieść brazylijska o rodzie śląskim, który na drugiej półkuli budował nową ojczyznę*, wyd. 2. Katowice 1968; A. Olcha, *Szumią dęby na Iguassu*. (Warszawa 1959); L. Romanowski, E. Trigais, *Ondulavam*. Rio de Janeiro 1947; Wł. Wójcik, *Lubliniacy w Brazylii*. Warszawa 1963; tenże, *Moje życie w Brazylii*. Warszawa 1961; tenże, *Po obydwu stronach równika*. Warszawa 1966; tenże, *Pół wieku wsi lubelskiej w Brazylii*. „Więść Współczesna” 1963, nr 2; tenże, *Trzy pokolenia Polonii brazylijskiej*. „Problemy Polonii Zagranicznej” t. III, 1962—1963; A. Zarychta, *W szkole i w dzungli. Podróż do Brazylii*. Warszawa 1966. Dwa pamiątniki emigrantów do Brazylii zamieszczone zostały w wydawnictwie: *Pamiątniki emigrantów 1878—1958*. Warszawa 1960.

⁴³ Wł. Fedorowicz, *Ze wspomnień polskiego miernika z Brazylii*. Rękopis 1963; M. Sekuła, *Pamiątnik*, maszynopis 1963 (informacja: A. Olcha, *Polonia Brazylijska w literaturze polskiej — referat na konferencji opolskiej — por. niżej*).

⁴⁴ K. Groniowski, *Gorączka brazylijska*. „Kwartalnik Historyczny” 1967, nr 2.

⁴⁵ M. Lepecki, *Gorączka brazylijska wśród chłopów Królestwa Polskiego i Galicji 1890—1896*. „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1965, nr 7; A. Pancer, *Emigracja z Królestwa Polskiego do Brazylii w latach 1890—1894*. Praca magisterska napisana w Katedrze Historii Gospodarczej Wydziału Ekonomii Politycznej UW, mps. Warszawa 1965; ostatnio ukazała się książka A. Olchy, *Brazylijskie profile*. Warszawa 1971.

⁴⁶ Wygłoszono na niej następujące referaty: A. Brożek, *Emigracja zamorska ze Śląska w drugiej połowie XIX wieku i początkach XX wieku*; R. Hajduk, *Czyżby odrodzenie niemieckiego pangermanizmu?*; R. Broż, *Więzi kulturalne Polonii Brazylijskiej z Macierzą*; M. Kutyma, *Przyczyny wychodźstwa ze Śląska Opolskiego ze szczególnym uwzględnieniem wsi Siołkowice Stare*; E. Basiński, *Polonia Brazylijska wobec odzyskanych ziem piastowskich*; Wł. Wójcik, *Lata pionierstwa Polonii Brazylijskiej*; E. Miś, *Losy i rola Siołkowiczów w Brazylii ze szczególnym uwzględnieniem działalności E. Wosia-Saporskiego*; A. Olcha, *Polonia Brazylijska w literaturze polskiej*. Por I. Klarner, M. Kula, *Sto lat Polonii Brazylijskiej*. „Kwartalnik Historyczny” 1970, nr 2.

⁴⁷ Referat A. Olchy został opublikowany w „Kulturze i Społeczeństwie” 1970, nr 4.

Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza we współpracy z konsulem polskim w Kurytybie przygotowuje specjalne wydawnictwo na stulecie Polonii brazylijskiej.

Słabą stroną dotychczasowych badań nad Polonią jest niewystarczające osadzenie zagadnień polonijnych w historii kraju, w którym polscy wychodźcy osiedli. O tyle na tym tle pozytywnie przedstawia się artykuł K. Murzynowskiej o Polonii brazylijskiej pod koniec XIX w.⁴⁸ Mimo iż zawiera on tezy, z którymi trudno byłoby mi się zgodzić, w swym zamierzeniu reprezentuje słuszną tendencję do powiązania dziejów Polonii z dziejami Brazylii⁴⁹.

Podobnie wskazane byłoby uwzględnienie w badaniach nad Polonią dorobku badaczy latynoamerykańskich. W Brazylii badania nad różnymi grupami imigranckimi są silnie rozwinięte, więc nie można ich ignorować.

W okresie powojennym opublikowano kilka prac dotyczących gospodarki latynoamerykańskiej. Problematykę tę poruszały dotyczące ogólnie Trzeciego Świata opracowania Sachsa⁵⁰. O współzależności stosunków społecznych i gospodarczych w Ameryce Łacińskiej pisał Kleer⁵¹. Z książek poświęconych w całości zagadnieniom rozwoju gospodarczego tego regionu trzeba wymienić pracę E. Drabowskiego⁵². Gospodarką Ameryki Łacińskiej interesował się w swoim czasie Międzyuczelniany Zakład Problematyki Gospodarki Krajów Słabo Rozwiniętych przy UW i SGPiS⁵³. Zostało w nim zainicjowanych kilka prac, które ukończono w czasach późniejszych. Analizowały one zagadnienia handlu zagranicznego regionu, o którym mowa, wzory uprzemysłowienia, podział dochodu i problematykę inflacji⁵⁴.

⁴⁸ K. Murzynowska, *Udział Polaków w rewolucji brazylijskiej (1893—1894)*. „Problemy Polonii Zagranicznej” t. V, 1966—1967; Nb. „Problemy Polonii Zagranicznej” zamieściły szereg materiałów, które warto tu zacytować. Por. m.in. M. Kielcewskiego-Zaleska, A. Bonasewicz, *Rozmieszczenie Polaków za granicą*. „Problemy Polonii Zagranicznej” t. I, 1960; W. Chojnacki, *Stan i potrzeby bibliografii Polonii zagranicznej. Szkic bibliograficzny*. „Problemy Polonii Zagranicznej” t. II, 1961; tenże, *Prasa polska w Argentynie i Urugwaju 1913—1963*. „Problemy Polonii Zagranicznej” t. III, 1962—1963; M. Pankiewicz, *Jan Hempel w Brazylii*. „Problemy Polonii Zagranicznej” t. III, 1962—1963.

⁴⁹ Mówiąc o badaniach nad Polonią Brazylijską trzeba też wspomnieć o badaniach nad historią ks. Misjonarzy sprawujących opiekę duszpasterską w środowisku polonijnym, prowadzonych przez ks. Alfonsa Scheltza (informacja — „Tygodnik Powszechny” z 21 IX 1969).

⁵⁰ I. Sachs, *Drogi i manowce świata „B”*. Warszawa 1964; tenże, *Handel zagraniczny a rozwój gospodarczy*. Warszawa 1963; tenże, *Sektor państwowy a rozwój gospodarczy*. Warszawa 1961. Por. także wstęp Sachsa do: A. Baltra Cortés, *Podstawowe problemy wzrostu gospodarczego Ameryki Łacińskiej*. Warszawa 1964.

⁵¹ J. Kleer, *Analiza struktur społeczno-ekonomicznych Trzeciego Świata*. Warszawa 1965.

⁵² E. Drabowski, *Problemy rozwoju Ameryki Łacińskiej*. (Warszawa) 1963.

⁵³ Por. M. Kula, *Las Investigaciones sobre Latinoamérica del Centro de Problemas de la Economía de los Países Subdesarrollados en Varsovia*. „Ibero-Americana Pragensia” 1967, nr 1.

⁵⁴ R. Kozierkiewicz, *Inflacja a wzrost gospodarczy w krajach Ameryki Łacińskiej*. „Handel Zagraniczny. Zeszyty Ekonomiczne” 1963, nr 2; tenże, *Rozwój gospodarczy Ameryki Łacińskiej*. „Ekonomista” 1964, nr 4. Wymienione artykuły są fragmentami szerszej, istniejącej w maszynopisie pracy o zjawiskach inflacyjnych w Ameryce Łacińskiej. M. Lira, *wzory uprzemysłowienia a rozwój gospodarczy Ameryki Łacińskiej. Brazylia—Chile—Meksyk*. Praca doktorska, obroniona w Instytucie Nauk Ekonomicznych UW w 1972 r.; J. Lopéz, *Podział dochodu a wzrost gospodarczy*

Kilka krajów latynoamerykańskich doczekało się w Polsce im poświęconych monografii gospodarczych. Niestety, prac tych jest ciągle bardzo mało⁵⁵.

Istnieje w końcu grupa prac traktujących o gospodarce poszczególnych krajów, a służących bezpośrednim potrzebom handlu zagranicznego. Należy tu wymienić przede wszystkim dwie serie: serię informacji o krajach Polskiej Izby Handlu Zagranicznego i „Przewodnik po rynkach zagranicznych”⁵⁶, choć wydawnictwa, o których mowa, rzecz jasna nie ograniczają się do nich⁵⁷.

w *Ameryce Łacińskiej*. Praca doktorska obroniona w INE UW w 1969 r.; I. Ribeiro, *Rolnictwo w gospodarce Brazylii*. Praca doktorska, mps, SGPiS. Warszawa 1969; K. Starzyk, *Handel zagraniczny a uprzemysłowienie Ameryki Łacińskiej po II wojnie światowej*. Praca doktorska obroniona w SGPiS w 1969 r. Por. K. Starzyk, *Substytucja importu a luka dewizowa krajów Ameryki Łacińskiej po II wojnie światowej*. „Prace i Materiały” Międzyuczelnianego Zakładu Problemowego Gospodarki Krajów Słabo Rozwiniętych przy UW i SGPiS 1967 nr 1 oraz tenże, *Rozwój produkcji antyimportowej w Ameryce Łacińskiej*. „Prace i Materiały” Instytutu Gospodarki Krajów Rozwijających się 1969, nr 1.

⁵⁵ P. Czartoryski, *Inflacja w Chile*. „Prace i Materiały” Międzyuczelnianego Zakładu Problemowego Gospodarki Krajów Słabo Rozwiniętych przy UW i SGPiS 1963, nr 3; R. Gołębiowski, *Uwagi o rozwoju gospodarczym Puerto Rico*. „Prace i Materiały” (jak wyżej) 1965, nr 1 (artykuł doczekał się kilku przedruków); M. Kalecki, M. Kula, *Bolivia un 'Régimen intermedio' en América Latina*. „Economía y Administración” 1970, nr 16; M. Kula, *Bolivia: latynoamerykańska wersja ustroju pośredniego*. „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 1971, nr 1; St. Kulesza, *Podstawy geograficzne rozwoju przemysłu w Meksyku*. Praca magisterska, Katedra Geografii Regionalnej Świata UW, mps. Warszawa 1966; I. Sachs, *Niektóre aspekty rozwoju gospodarczego w Brazylii*. „Ekonomista” 1962, nr 1; tenże, *Uprzemysłowienie a dysproporcje (Brazylia)*. Warszawa 1963; T. Witt (red.), *Meksyk i kraje Ameryki Środkowej*, cz. I; *Meksyk*. Warszawa 1951.

⁵⁶ *Argentyna. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1957; *Brazylia. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1957; W. Brzeziński, *Kolumbia. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1965; *Chile. Informacje o kraju i wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1958; *Costa Rica. Informacje o kraju i wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1958; *Ekwador. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1958; *Federacja Karaibska. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1959; *Gwatemala. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1958; *Haiti. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1959; *Honduras. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1958; *Kuba. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1959; *Meksyk. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1956; *Nikaragua. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1958; *Panama. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1958; *Paragwaj. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1957; *Peru. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1956; *Republika Dominikańska. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1959; *Salwador. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1958; *Urugwaj. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1957; *Venezuela. Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1957. Przewodnik po rynkach zagranicznych obejmuje następujące kraje: Dominikanę, Ekwador, Haiti, Honduras, Kubę, Argentynę, Chile, Wenezuelę, Brazylię, Kolumbię, Surinam, Trynidad i Tobago, Gujanę Francuską, Kostarykę, Panamę, Strefę Kanału Panamskiego i Meksyk. Wszystkie zeszyty zostały wydane w Warszawie w 1969 lub 1970 r.

⁵⁷ Por. przykładowo: *Ameryka Łacińska. Poszczególne kraje. Ich rozwój i te-*

Kilku autorów zainteresowało się przemysłem latynoamerykańskim⁵⁸. Spora liczba prac traktuje o zagadnieniach tamtejszego rolnictwa⁵⁹.

W ostatnich latach zwiększyła się liczba prac poświęconych politycznej problematyce Ameryki Łacińskiej. Wiąże się to z Rewolucją Kubańską i ze wzrostem znaczenia Ameryki Łacińskiej w polityce międzynarodowej. Nieprzypadkowo znaczna część tych pozycji powstała w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych⁶⁰. Problematyka polityczna poruszana była

rażniejszość, mps pow., Poselstwo RP w Meksyku. Meksyk 1948; *Sytuacja i możliwości gospodarcze Ameryki Łacińskiej*, mps pow., Poselstwo RP w Meksyku. Meksyk 1948; *Ameryka Łacińska. Ważniejsze dane o rozwoju gospodarczym krajów Ameryki Łacińskiej*, Dodatek do „Biuletynu Statystycznego” nr 8 (68), GUS. Warszawa 1962; *Próba oceny potencjalnych możliwości eksportu do Wenezueli*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1959; E. Kocyba, *Porty Brzylili. Przepisy, praktyka, zwyczaje*, mps pow., PIHZ. Warszawa 1962; A. Lipińska, *Procesy integracyjne w Ameryce Łacińskiej i ich znaczenie dla polskiego handlu zagranicznego*. Warszawa 1966; D. Silski, *Integracja gospodarcza Ameryki Łacińskiej — podstawowe problemy*, PISM. Warszawa 1970; T. Knothe, *Formy organizacyjne współpracy gospodarczej państw Ameryki Łacińskiej*, „Sprawy Międzynarodowe” 1971, nr 7—8. Problematykę integracji gospodarczej państw Ameryki Łacińskiej porusza również Zb. Dobosiewicz, *Integracja gospodarcza krajów ekonomicznie słabo rozwiniętych*. Warszawa 1971.

⁵⁸ M. Sagan, *Produkcja żelaza i stali w Ameryce Łacińskiej*. Warszawa 1968; A. Tymowska, *Górnictwo metali kolorowych w krajach andyjskich*. Praca magisterska w Katedrze Geografii Regionalnej Świata UW, mps. Warszawa 1969; St. Zamościński, *Miedź w obu Amerykach, geologia, wahania produkcji w latach 1928—1955*. Praca magisterska, mps. Gdańsk 1959.

⁵⁹ K. Bobińska, *Ejido: sytuacja ekonomiczna oraz niektóre aspekty stosunków społecznych*. „Prace i Materiały” Międzyuczelnianego Zakładu Problemowego Gospodarki Krajów Słabo Rozwiniętych przy UW i SGPiS 1968, nr 1 (nb. autorka obroniła niedawno gotową pracę doktorską o przemianach rolnictwa meksykańskiego); H. Cifardini, *Niektóre aspekty kapitalizmu w rolnictwie Ameryki Łacińskiej*. Praca doktorska, mps, SGPiS. Warszawa 1969; E. Drabowski, *Rolnictwo w Ameryce Łacińskiej*. „Więś Współczesna” 1962, nr 9; W. Lipski, *Reforma rolna w Chile*. IER, „Studia i Materiały” nr 64. Warszawa 1964; W. Rómmel, *O ruchu chłopskim w Brazylii*. „Więś Współczesna” 1962, nr 2; tenże, *Próby rozwiązania problemu agrarnego w krajach Ameryki Łacińskiej*. „Więś Współczesna” 1960, nr 11; tenże, *Tajemnice bananowego towarzystwa*. Warszawa 1955; tenże, *Zagadnienie reformy rolnej w niektórych krajach Ameryki Łacińskiej*. „Sprawy Międzynarodowe” 1961, nr 3; tenże oraz I. Sachs, *Jak żyją chłopi w Ameryce Łacińskiej*. Warszawa 1955; tenże oraz I. Sachs, *W kraju kawowych plantacji*. Warszawa 1955; S. Słowski, *Kuba. Rewolucja a rolnictwo*. Warszawa 1963; A. M. Żeromski, *Ameryka Łacińska. Ziemia i ludzie*. Warszawa 1969.

⁶⁰ A. Abraszewski, *Ameryka Łacińska w ONZ*. PISM. Warszawa 1967; tenże, *Sojusz dla postępu. Wykaz wybranych dokumentów i literatury za okres 1961—1962*, mps pow., PISM. Warszawa 1963; *Ameryka Łacińska*, mps pow., *Dział Informacji Międzynarodowej przy Redakcji Zagranicznej PAP*. Warszawa 1961; P. Cavalcanti, *Partie i system partyjny. Przypadek Brazylii*. Praca doktorska, mps, UW. Warszawa 1969; W. Fijałkowski, *Złota droga*. Warszawa 1966; L. Gelberg, *Kryzys karaibski 1962 r. Problemy prawa międzynarodowego*. Warszawa 1964; W. Gieżyński, *Desant na Playa Giron*. Warszawa 1963; R. Kapuściński, *Dlaczego zginął Karl von Spreti*. (Warszawa) 1970; A. Korzycki, *Zapisy meksykańskie*. (Warszawa) 1965; M. Lidert, *Kuba a Stany Zjednoczone*. Warszawa 1961; Cz. Limont, J. Samulski, *Kuba*. Wydział Szkolenia KC ZMS i zespół „Walki Młodych”, wkładka do „Płomieni” 1/44. Warszawa 1963; R. Mroziewicz, W. Rómmel, *Ewolucja sytuacji społeczno-politycznej w Ameryce Łacińskiej. 1960—1970*, mps pow., PISM. Warszawa 1971; W. Rómmel, *Niektóre aspekty polityczne integracji w Ameryce Łacińskiej*, mps pow., PISM. Warszawa 1969; tenże, *NRF w Ameryce Łacińskiej*, mps pow., PISM. Warszawa 1970; I. Sachs, *Analiza stosunków międzyamerykańskich. Stany Zjednoczone a Ameryka Łacińska*, mps pow., PISM. Warszawa 1957; tenże, *Dziesięć lat peronizmu. Próba analizy*. „Sprawy Międzynarodowe” 1955, nr 10; tenże, *Kształt niepodległości. Wprowadzenie do polityki Trzeciego Świata*. Warszawa 1966; J. Urbaniak, *Dryfujący subkontynent*. Warszawa 1966; *USA i kraje Ameryki Łacińskiej a Kuba*. PAP. Warszawa 1962;

również w artykułach prasowych traktujących o Ameryce Łacińskiej. Ponieważ artykułów takich było stosunkowo dużo, ograniczę się do wymienienia dziennikarzy i publicystów piszących o Ameryce Łacińskiej. Oto oni: H. Adamowicz, S. Adamowicz, M. Azembski, B. Babad, R. Bańkiewicz, T. Greza, O. Budrewicz, P. Burchard, W. Daszkiewicz, J. Drohojowski, E. Dzikowska, J. Gitlin, W. Giełżyński, M. Ikonowicz, R. Kapuściński, W. J. Kapuściński, S. Kerner, J. Klimowicz, A. Korzycki, Z. Marzec, M. Młynarski, J. E. Osmańczyk, W. Pawlak, W. Römmel, M. Sten, J. Urbaniak, J. Wolniewicz, A. Ziemny. Wielu z wymienionych ma na swoim koncie książki wspomniane wyżej. Aby nie powtarzać się, wspomnę tylko, iż aktualnie ukończył reporterską książkę o Kubie M. Ikonowicz, wieloletni korespondent PAP w tym kraju.

Jeszcze kilka aspektów życia Ameryki Łacińskiej stało się przedmiotem polskich publikacji w ostatnich latach, a mianowicie: wojna partyzancka, zagadnienia zdrowotności, katolicyzm latynoamerykański, spółdzielczość i szkolnictwo⁶¹.

Osobne miejsce należy się w tym omówieniu publikacjom historycznym traktującym o przeszłości Ameryki Łacińskiej. Są one rozłożone bardzo nierówno — i dosyć przypadkowo — pod względem geograficznym i chronologicznym. Dzieje walk o niepodległość stały się przedmiotem książki T. Łepkowskiego⁶². Jego też piórem zostały opisane początki państwa i narodu haitańskiego⁶³. Stosunkowo nieźle w historiografii polskiej reprezentowana jest historia Brazylii XIX i XX w. — głównie dzięki zarysowi dziejów tego kraju pióra S. Zaborskiego⁶⁴. Zupełnie niedawno polepszyła się sytuacja, jeśli chodzi o historię Meksyku, z zakresu której pracę doktorską napisał R. Mroziewicz⁶⁵. O dziejach Antyli można się dowiedzieć z popularnej pracy T. Łepkowskiego i — w przypadku Kuby — z książeczki S. Siereckiego⁶⁶. Jeśli chodzi o pozostałe kraje, sytuacja

L. Zyblikiewicz, *Kanał Panamski w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych*. „Kwartalnik Historyczny” 1968, nr 4.

⁶¹ W. Gawron, *Systemy szkolne Ameryki Łacińskiej*. Warszawa 1967; M. Ilkow, *Spółdzielczość w krajach Ameryki Łacińskiej*. Warszawa 1968; J. Klimowicz, *Życie i śmierć w Ameryce Łacińskiej*. Warszawa 1970; St. Markiewicz, *Katolicyzm w Ameryce Łacińskiej*. Warszawa 1969; L. Ratajczyk, *Na marginesie doświadczeń kubańskiej wojny partyzanckiej*. Warszawa 1962, odb. z „Zeszytów Naukowych WAP”.

⁶² T. Łepkowski, *Dwie biografie amerykańskie. Bolivar i Juarez*. Warszawa 1970.

⁶³ T. Łepkowski, *Haiti. Początki państwa i narodu*. Warszawa 1964. Jest to jedyna polska książka latynoamerykanistyczna, która doczekała się tłumaczenia obcego (Hawana 1968 i 1969). O Haiti por. także: B. Kuźmiński, *Czarny Napoleon. Toussaint-Louverture*. Warszawa 1963.

⁶⁴ S. Zaborski, *Cukier, złoto i kawa. Dzieje Brazylii*. (Warszawa 1965). Por. M. Kula, *Niektóre problemy historii Brazylii*. „Kwartalnik Historyczny” 1967, nr 2. Por. także: T. St. Grabowski, *Brazylia i jej dzieje*. Kraków 1947 i A. Gajewski, *Z dziejów Brazylii*. (Warszawa 1969).

⁶⁵ R. Mroziewicz, *Rewolucja meksykańska*. Praca doktorska obroniona na Wydziale Historycznym UW w 1970 r. Por. tenże, *Rewolucja meksykańska (1910—1917)*. Warszawa 1968 i J. Drohojowski, *Indianin prezydentem Meksyku*. (Warszawa) 1964. Przeobrażeń struktury społecznej Meksyku dotyczyła praca magisterska L. Kolarskiej, przedstawiona w Instytucie Socjologii UW w 1970 r. (por. L. Kolarska, *Z zagadnień struktury społecznej Meksyku*. „Studia Socjologiczne” 1971, nr 2).

⁶⁶ T. Łepkowski, *Archipelagu dzieje niełatwe. Obrazy z przeszłości Antyli XV—XX w.* (Warszawa 1964); S. Sierecki, *Burzliwe dzieje perły Antyli* (Warszawa 1963). Por. także: T. Łepkowski, *Nauka historyczna na Kubie*. „Kwartalnik Historyczny” 1964, nr 4; M. Kula, *Dyskusja wokół syntezy historii Kuby*. „Kwartalnik Historyczny” 1971, nr 1.

powinna niedługo poprawić się w odniesieniu do Peru, o historii którego przygotowuje pracę doktorską J. Szemiński i w odniesieniu do Argentyny; pracę doktorską o historii peronizmu pisze R. Stemplowski. W ciągu paru lat powinna się też poprawić sytuacja, jeśli chodzi o historię Kuby. Niestety, ciągle jeszcze pozostaną kraje Ameryki Łacińskiej, o których historii w Polsce nie opublikowano nic. Mówiąc to, nie biorę pod uwagę wymienionych wyżej prac zaliczonych do innych dziedzin wiedzy, które niekiedy poruszają problematykę historyczną⁶⁷.

Pewną rolę w rozwoju badań historycznych powinno odegrać wydawnictwo seryjne Instytutu Historii PAN „Estudios Latinoamericanos”, którego pierwszy tom znajduje się w druku. Będzie on zawierał rozprawy R. Mrozewicza o roli chłopstwa w Rewolucji Meksykańskiej, K. Bobińskiej o ewolucji struktury agrarnej Meksyku, M. Frankowskiej o akulturacji Indian Meksykańskich, J. Szemińskiego o peruwiańskiej „ayllu” i niżej podpisanego o historii klasy robotniczej w Brazylii. Poza tym obok działu polemik i recenzji, tom będzie zawierał dział publikacji źródłowych. Chodzi tu o udostępnienie czytelnikowi obcemu (wydawnictwo będzie się ukazywać zasadniczo w językach hiszpańskim i portugalskim) ciekawszych źródeł dotyczących Ameryki Łacińskiej przechowywanych w archiwach polskich. Dział ten komponowany jest w oparciu o kwerendę przeprowadzoną przez NDAP i uzupełnioną przez Pracownię Dziejów Ameryki i Afryki IH PAN. Jego utrzymanie przywidywane jest również w przyszłych tomach.

Niestety, niemal wszystkie — poza wyjątkami — wymienione prace historyczne mają jedną podstawową wadę. Są mianowicie przygotowywane bez pobytu w terenie. Nawet jeśli autorzy wkładają maksimum wysiłku w swą pracę, nie mogą przeskoczyć bariery dystansu, która oddziela ich od materiałów i od bezpośredniej znajomości kraju, o którym piszą. Historię zaś pisze się nie tyle — a przynajmniej nie tylko — w oparciu o mądre myśli, lecz w oparciu właśnie o znajomość materiałów i terenu. Bez tego historycy muszą ustępować pola produkcji pseudonaukowej, która w odróżnieniu od nich nie ma skrupułów. Bez tego polscy historycy nigdy nie wejdą do światowego grona latynoamerykanistów, co jest o tyle ważne, że polskie środowisko badaczy Ameryki Łacińskiej siłą rzeczy zawsze będzie środowiskiem małym⁶⁸. Bez tego polscy historycy Ameryki Łacińskiej będą skazani na wieczne przeżuwanie dorobku innych.

Powyższe dotyczy zresztą nie tylko historyków. Dotyczy w nie mniejszym stopniu ekonomistów bądź socjologów, wśród których nb. problema-

⁶⁷ Warto wspomnieć o czterech artykułach popularnonaukowych dotyczących historii krajów, których problematykę pozostawiono dotychczas odłogiem: A. Bartnicki, *Chilijsko-peruwiański konflikt o Tacuna i Aricę*. „Mówią Wielki” 1965, nr 10; tenże, *Peruwiańsko-kolumbijski konflikt o Leticie*. „Mówią Wielki” 1965, nr 9; tenże, *Wojna między Boliwią a Paragwajem 1932—1935* (tzw. Konflikt o Chaco). „Mówią Wielki” 1965, nr 8; J. Szemiński, *O wojnie paragwajskiej, czyli jak duży i bogaty Paragwaj stał się mały i biedny*. „Mówią Wielki” 1971, nr 5. Warto też wspomnieć o dwóch artykułach T. Łepkowskiego dotyczących historii stosunków polsko-latynoamerykańskich: *Z dziejów kontaktów polsko-kubańskich w XIX w.* „Przegląd Historyczny” 1966, nr 4 i *Z dziejów kontaktów polsko-meksykańskich w XIX i XX w.* „Etnografia Polska” t. XIX, zesz. 2.

⁶⁸ Chlubnym wyjątkiem było powierzenie T. Łepkowskiemu funkcji eksperta na posiedzeniu „Ameryka Łacińska w światowym procesie historycznym XIX i XX wieku” w sekcji „Historii kontynentów” na XIII Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych. (Moskwa 1970).

tyka latynoamerykańska, przeciwnie niż na całym świecie, nie spotkała się dotychczas praktycznie z żadnym zainteresowaniem. Dotyczy to również popularyzatorów tej problematyki, którzy — nawet jeśli utrzymują kontakt z Ameryką Łacińską, jak się to dzieje w przypadku dziennikarzy — wykonywaliby swoje zadania lepiej, gdyby mogli się oprzeć na solidnym dorobku ich kolegów-naukowców.

Ogólnie można powiedzieć, że wśród ponad 400 wymienionych w tym referacie polskich pozycji dotyczących Ameryki Łacińskiej — a lista ta daleka jest od kompletności — więcej byłoby rzeczy poważnych, gdyby kontakty z Ameryką Łacińską były w Polsce łatwiejsze.

Problematyka Ameryki Łacińskiej robi karierę w świecie. W XIX w. nauka polska miała w tym zakresie stosunkowo dużo do powiedzenia. Ile będzie miała do powiedzenia w drugiej połowie XX w., zależy niestety nie tylko od naukowców.

ПОЛЬСКАЯ ЛИТЕРАТУРА О ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКЕ XIX И XX ВВ.

В докладе обсуждается польская литература, посвященная Латинской Америке XIX и XX вв. Среди упоминаемых названий преобладают описания путешествий, книги, проблематика которых связана с польской эмиграцией в Латинскую Америку, художественная литература, экономические труды о польско-латиноамериканских отношениях, труды на современные политические темы. Исторических трудов в строгом значении этого слова сравнительно немного, поскольку до сих пор исследования по истории Латинской Америки мало подвигались.

Надо отметить, что в последнее время замечаются существенные сдвиги в области изучения истории колониальной Америки (книги М. Франковской, Р. Х. Ноцония, Я. Тазбира, М. Кули). Что же касается истории XIX и XX вв., то надо полагать, что ближайшие годы внесут перемены.

Немногочисленные польские исторические труды по истории Латинской Америки XIX и XX вв. очень неравномерно распределены в географическом и хронологическом отношении. История латиноамериканской освободительной борьбы является темой книг Т. Лепковского, который писал также о Гаити — о зачатках государства и становления народа. Относительно подробно представлена в польской историографии история Брази-

⁶⁹ Od czasu ogłoszenia tego referatu ukazały się następujące ważniejsze pozycje dotyczące Ameryki Łacińskiej: G. Bartnowicz, *Eksperyment chilijski — tło i perspektywy*. Warszawa 1871 (maszynopis powielany, PISM); A. Bartnicki, *Konflikty kolonialne 1869—1939*. Warszawa 1971; M. Choromański, *Głównictwo, mogilitwa i praktykarze*. Poznań 1971; A. Czarniewska, *Partie komunistyczne w Ameryce Łacińskiej*. Warszawa 1971 (maszynopis powielany, PISM); *Emigracja polska w Brazylii. Sto lat osadnictwa*. (Warszawa) 1971; T. Gilas, *Ekspansjonizm amerykański wobec kubańskiej wojny o niepodległość w latach 1895—1898*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Społeczno-Humanistyczne”, 1971; E. Iwaszkiewicz, *Spółdzielczość rolnicza w Ameryce Łacińskiej*. „Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy”, 1971, nr 4; K. Królikowski, *Kościół w Ameryce Łacińskiej wobec problemów społecznych i politycznych*. Warszawa 1971 (maszynopis powielany, Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej); T. Łepkowski, *Polskie badania nad dziejami Ameryki Łacińskiej w XIX i XX w.*, „Dzieje Najnowsze”, 1971, nr 3; J. Mikołajska, *Kuba- wyspa skarbów*. Warszawa 1971; W. Morawski, *Wojna domowa na Kubie (grudzień 1956 — styczeń 1959)* Lublin 1971; H. Oleńska-Zalewska, *Pożegnanie z Hawaną*, Lublin (1971); D. Silski, *Nacjonalizacja przemysłu i reformy Ameryki Łacińskiej*, cz. I: *Chile*. Warszawa 1971 (maszynopis powielany, PISM).

лии (С. Заборски). Недавно написанная докторская диссертация Р. Мрозевича, посвященная мексиканской революции, подвинула вперед исследования по истории Мексики.

Среди подготовляемых в настоящее время трудов автор отмечает докторскую диссертацию Шеминьского по истории Перу и Р. Стемплёвского о перонизме. Имеются данные на то, что в ближайшие годы более успешно развернутся исследования по истории Кубы. То же самое можно сказать об исследованиях, касающихся истории польской эмиграции в Латинскую Америку.

Надо полагать, что известную роль в развитии исторических исследований сыграет запланированная Институтом Истории Польской Академии Наук серия „Estudios latinoamericanos”, первый том которой находится уже в печати.

LA LITERATURA POLACA CONCERNIENTE A LA AMÉRICA LATINA DE LOS SIGLOS XIX Y XX

Este estudio comenta la literatura polaca concerniente a la América Latina de los siglos XIX y XX. Entre las obras enumeradas la mayoría son relatos de viajes, obras sobre el problema de la emigración polaca a América Latina, bellas artes, trabajos económicos sobre las relaciones económicas polaco-latinoamericanas y obras que tratan los problemas de la política contemporánea. Este estudio enumera no muchas obras sensu stricto históricas pues los estudios sobre la historia de América Latina son en Polonia relativamente poco desarrollados.

Ultimamente se puede constatar un progreso considerable en los estudios sobre la historia de América colonial (libros de M. Frankowska, R. H. Nocon, J. Tazbir y M. Kula). Sin embargo en lo que se refiere a los siglos XIX y XX recién los años próximos podrán traer consigo un cambio en esta situación.

Los pocos trabajos históricos polacos sobre la América Latina de los siglos XIX y XX están distribuidos geográfica y cronológicamente de manera desigual. La historia de las luchas latinoamericanas por la independencia son tema de las obras de T. Lepkowski. El también es autor de una crónica sobre los principios del Estado y de la nación de Haití. En la historiografía polaca está considerablemente bien representada la historia del Brasil (S. Zaborski). Recientemente ha sido mejorada esta situación en cuanto a la historia de México. Con un trabajo sobre la revolución mexicana se ha doctorado R. Mroziejewicz.

Entre las obras que se están preparando actualmente vale mencionar las disertaciones doctorales de J. Szeminski sobre la historia del Perú y de R. Stemplowski sobre el peronismo. Dentro de unos pocos años debe de mejorarse también la situación en cuanto a la historia de Cuba. Lo mismo sucede con los estudios sobre la historia de la emigración polaca a América Latina.

Un cierto papel en el desarrollo de los estudios históricos deben desempeñar los „Estudios Latinoamericanos”, edición en serie del Instituto de Historia de la Academia Polaca de Ciencias, cuyo primer tomo se encuentra ya en la imprenta.